

סימן מד - מעשר כספים

מעשר כספים – חובה מהתורה, מדרבנן או מחמת המנהג

בבביתא בכבובות (סז:) ניתן שיעור למצוות צדקה:

תנו רבנן "די מחסורו" - אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו.
"אשר יחסר לו" - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן,
שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא
עבד לרוץ לפניו, ורוץ לפניו שלשה מילין.
כלומר, יש חובה לתת לכל עני די מחסורו, בלי מגבלה על גובה הסכום שנותנים לעני. אלא
שבמקום אחר (כתובות נ.) מביאה הגמרא את תקנת אושא:

אמר רבי אילעא, באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי
המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות. ומעשה באחד שבקש לבזבז
[יותר מחומש] ולא הניח לו חבריו ומנו רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב ולא הניחו
חבריו ומנו רבי עקיבא. אמר רב נחמן ואיתימא רב אחא בר יעקב מאי קרא? "וכל
אשר נתן לי עשר אעשרנו לך".

על פי המתואר בגמרא כאן, תקנת אושא באה להגביל את השיעור שנותנים לעני. אין לתת
יותר מאשר חומש ממונו.

בירושלמי (פאה א, א), יש יותר מקום לומר שתקנת אושא לא היתה רק לתת שיעור מקסימום
לצדקה, אלא גם שיעור מינימום:

משנה: אילו דברים שאין להן שיעור: הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסדים
ותלמוד תורה. אילו דברים שאדם אוכל מפירותיהן בעולם הזה והקצין קיימת לו
לעולם הבא: כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד
תורה כנגד כולן.

גמרא: וגמילות חסדים - הדא דתימר בגופו, אבל בממונו יש לו שיעור. ואתייא כיי
דמר רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יהודה בן חנינא נמנו באושא שיהא אדם מפריש
חומש מנכסיו למצות.

עד היכן? רבן גמליאל בן אינייא ורבי אבא בר כהנא. חד אמר, עד כדי תרומה
ותרומת מעשר. וחרנה אמר "כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך" - כמראשית
כל תבואתך.

רבי גמליאל בר אינייא בעא קומי רבי מנא: מה חומש בכל שנה ושנה לחמש שנים
הוא מפסיד כולא? אמר ליה בתחילה לקרן, מיכן ואילך לשכר.

לכאורה, הירושלמי אומר שיש שיעור למצוות צדקה: חומש מנכסיו למצוות, וכך הבין
בדבריו הבית יוסף (יורה דעה רמט) והט"ז (יורה דעה שלא סקכ"ב), והסיק להלכה, שמעשר
כספים הוא חיוב גמור.

אבל הר"ש סירליאו לא פירש כך בירושלמי:

עד היכן – כלומר, האי שיעורא דחומש דאמרן הוא שלא יותר אלא עד כאן ולא יותר. אבל השיעור הנאה שיבור לו האדם, עד היכן?

הר"ש סירליאו מפרש את תקנת אושא בהתאם לבבלי, דהיינו שזוהי תקנה על שיעור המקסימום שצריך לתת לעני. וזה מתאים לכך שגם על פאה יש שיעור מינימום, והגמרא אומרת, שמה שכתוב שאלו דברים שאין להם שיעור, הכוונה שאין שיעור למקסימום שלהם, ולא שאין להם שיעור מינימום. וגם בגמילות חסדים שבממונו, דהיינו צדקה, יש שיעור מקסימום.

מקור נוסף בגמרא, שממנו עולה שיעור מינימום ביחס למצוות צדקה נמצא בגמרא במסכת בבא בתרא (ט.):

אמר רב אסי, לעולם אל ימנע אדם עצמו מלתת שלישית השקל בשנה שנאמר: "והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו".

אלא שמקור זה מדבר על סכום כסף נמוך מאוד. שלישית השקל בשנה. נמצא שבגמרא אין מקור ברור לחיוב מינימום של צדקה, ואם יש כבר מקור כזה, הרי שהוא חומש, או שלישית השקל, ולא מעשר. המקור למעשר כספים הוא במדרשים. בתנחומא (ראה סימן יז) נאמר:

"עשר תעשר" - עשר בשביל שתתעשר, עד שלא תתחסר. רמז למפרשי ימים, להוציא אחד מעשרה לעמילי תורה.

והתוספות (תענית ט. ד"ה עשר תעשר) מביאים מדרש נוסף:

הכי איתא בסיפרי: "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה". אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין? תלמוד לומר "את כל". הוה מצי למימר את תבואתך, מאי כל? לרבית רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח בו.

לאור מקורות אלו, נתבונן בדבריו של הרמב"ם (מתנות עניים פרק ז):

הלכה א: מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר "פתוח תפתח את ירך לו" ונאמר "והחזקת בו גר ותושב וחי עמך" ונאמר "וחי אחיך עמך"... **הלכה ג:** לפי מה שחסר העני אתה מצווה ליתן לו: אם אין לו כסות מכסים אותו, אם אין לו כלי בית קונין לו, אם אין לו אשה משיאין אותו... **הלכה ה:** בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת, נותן לו כפי השגת ידו. וכמה? עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר.

הרמב"ם הגדיר את מצוות הצדקה על פי היסוד של 'די מחסורו'. כל שיעורי מעשר וחומש נזכרו בהלכה ה כהגבלה על סכום זה. פשוט לשונו של הרמב"ם היא, ששיעור המינימום הוא רק שלישית השקל בשנה, אלא שמעשר הוא מידה בינונית¹. נמצא, שלפי הרמב"ם אין חיוב לתת מעשר נכסיו לצדקה, אבל מי שלא עושה זאת, לא הגיע לכלל מידה בינונית.

גם המהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סימן עד) כותב שמעשר כספים הוא מנהג בעלמא, וכך כותב גם הב"ח (יורה דעה שלא אות יט), וכך כותבים עוד אחרונים רבים. החוות יאיר (סימן רכד) מציין, שהמנהג הפשוט הוא שלא להפריש מעשר כספים, "שרק אחד מעיר ושנים ממשפחה נזהרין בה".

הנפקא מינה שמזכיר הב"ח בשאלה אם מעשר כספים הוא חובה או מנהג, היא בשאלה אם ניתן לפרוע ממעות מעשר כספים את מה שהוטל על האדם במסגרת פדיון שבוים. אם מעשר כספים הוא חיוב, הרי שבדומה למעשר עני, אי אפשר להשתמש בו כדי לשלם חובות אחרות של האדם, אפילו חובות שהוטלו מתורת צדקה. הב"ח כותב, שהיות שמעשר כספים הוא רק ממנהג, נמצא שאפשר 'לפרוע' בו, את חובות הצדקה השונות של האדם.

ניכוי הוצאות מכספי המעשר

החוות יאיר (סימן רכד) מבין שמעשר כספים הוא כעין שותפות עם הקב"ה. כביכול, האדם שותף עם הקב"ה בממונו, והחלק של הקב"ה ברווח הוא עשירית, שאותו יש לתת לעניים. כיוון שהשותפות היא ברווח, הרי שכל מה שעלה כהוצאות לצורך ה'עסק' אינו נכלל ברווח שיש בו מעשר.

לכן, את הוצאות הנסיעה לעבודה, למשל, אפשר לנכות ממעשר כספים, לפי החוות יאיר. הבית יוסף (אבקת רוכל סימן ג) כותב:

ואחר שהפריש מהקרן, יסתחר במעותיו. ובכל חצי שנה יעשה חשבוננו, ויראה מה שהרויח יותר על כל אשר פיזר בדברים הצריכים לבית, כמו שאמר, ויקח מעשר כמו שאמרנו.

כלומר, שאת ההוצאות שאדם מוציא על ביתו יש לנכות מכספי המעשר. ערוך השולחן (יו"ד, רמט, ז) פוסק כמו החוות יאיר, אבל לא כמו הבית יוסף. כלומר, הוא מאפשר לנכות את ההוצאות לצרכי העבודה, אבל לא את ההוצאות לצרכי בני ביתו. ולעומת זאת, ביחווה דעת (ג, עו) כתב שאפשר לסמוך על דברי הבית יוסף ולנכות גם את צרכי ביתו.

¹ לא ברור מה מקורו של הרמב"ם לשיעור המעשר, אחר שאינו מפורש בתלמוד. בברכי יוסף (יורה דעה רמט אות ג) כתב שהוא מבוסס על המדרשים שהזכרנו.

האם את המעשר יש לחשב מהברוטו או מהנטו

האגרות משה (יו"ד א, קמג) כותב שאת מס ההכנסה 'מורידים' לפני שמחשבים את המעשר. וסברתו 'משום דנחשב כלא הרויח זה כלל'.

בשבט הלוי (ה, קלג אות ד) הלך בדרך אחרת, והבין שהמיסים הם מעין הוצאות שאדם מוציא במסגרת עבודתו, ולכן, כמו בתשובת החוות יאיר שהוזכרה קודם, אין מפרישים עליהם מעשר.

לעניות דעתי, דברים אלו יתכנו כשחיים בחוץ לארץ, אבל בארץ ישראל הם זוקקים התאמה וחשיבה מחדש. בחוץ לארץ, המיסים הם עול שמטיל עלינו השלטון. הגמרא בבבא בתרא (ח.) מניחה, שמיסים הם בגדר 'פורענות הבאה לעולם'. שכן, המלך נוטל מס, והאזרחים אינם מרוויחים מכך דבר.

אבל בארץ ישראל, המיסים הם פשוט הדרך של הציבור לנהל את ההוצאות המשותפות. לכן, אם מדובר על מיסים לטובת כבישים וכדומה יש מקום לראות בהם הוצאות הנצרכות לקיומו של האדם. כך גם ביחס למיסים לביטחון וכדומה. אבל מיסים שמשתמשים בהם לצרכי תרבות ומותרות – האם הם נכללים בהוצאות של האדם לצרכי העסק? לפי דרכו של הבית יוסף אפשר לומר, שהיות וזה תשלום 'סטנדרטי' שהמדינה מטילה על כל האזרחים, הרי הוא בגדר הוצאות סבירות שאנשים משלמים, כמו הוצאת צרכי הבית, וממילא, ינוכה מן הסכום החייב במעשר.

הוצאות לצרכי הילדים

דיון נוסף בפוסקים קשור לשאלה האם ניתן לחשב כחלק מכספי המעשר, את הכסף שאדם נותן לילדים שלו. מדינא דגמרא, אדם חייב לזון את ילדיו עד גיל שש. אחרי כן, חובת מזונות הילדים היא חלק ממצוות צדקה. האם המשמעות היא, שמה שאדם זן את ילדיו אחרי גיל זה יורד מכספי מעשר?

כך נראה מהבית יוסף (אבקת רוכל שם), שהתיר לתת מכספי המעשר לצדקה לקרובי משפחתו, ונראה מדבריו, שאפילו לילדיו רשאי לתת, ובלבד שזה לא יצא יותר מחצי מכספי המעשר.

לעומת זאת, בערוך השולחן (שם) כתב שאין לתת מכספי המעשר לילדים. ונימוקו: "חלילה לחשוב זה בכלל צדקה, דאם לא כן, לא יגיע לעניים אף פרוטה אחת". וכך כתב גם הט"ז (שם).

נראה שסברתו של ערוך השולחן היא, שנכון שצרכי הילדים הם צדקה. אבל שיעור מעשר הוא לא בגלל שזו צדקה, אלא בגלל שזו מידה בינונית, ולזה מסתבר, שאם ניכוי הוצאות הילדים משמעו שאין יותר צדקה לעניים אחרים, זו לא מידה בינונית. באגרות משה (שם) כתב, שהיות שהיום חייבים לזון את הילדים עד גיל מבוגר יותר, הרי שאי אפשר לשלם את זה מכספי צדקה, ובוודאי שלא מן המעשר. לעומת זאת, ביחווה דעת (שם)

כתב שאפשר להקל למי שהשעה דחוקה, ולחשב את הכסף שמפריש לצרכי הילדים מעל גיל שש, מכספי מעשר.

מיסים שהם בגדר צדקה

שיקול חשוב שמעלים הפוסקים הוא, מה דין כספים שהמדינה גובה, שהם כספי צדקה. לכאורה, סברא פשוטה היא, שאם בני העיר כופים על הצדקה, מה שגבו בתורת צדקה, הוא חלק מכספי המעשר. והרי זה בדיוק מה שכתב הב"ח, בתור נפקא מינה, אם חיוב מעשר הוא מנהג או חיוב ממש. שאם הוא מנהג, כל הכספים שגובים בתורת צדקה נכללים בכך.

השאלה היא, כמה מהמיסים שאנו משלמים נחשב לצרכי צדקה. בוודאי שחלק נכבד מכספי הביטוח הלאומי נכלל בצרכי צדקה, ולענ"ד פשוט שגם חלק נכבד מכספי מס הבריאות הוא צדקה. למרות שהם מכונים 'ביטוח', הם אינם ביטוחים, אלא ה'פרמייה' עולה לפי ההכנסות, ולא לפי איכות השירות. אדם שמרוויח יותר, משלם יותר עבור אותם 'שירותים', הן בביטוח הלאומי והן במס הבריאות. ולכן לענ"ד, מדובר באופן בסיסי בכספי צדקה. אלא שלא כל השירותים שניתנים במסגרת ביטוח הבריאות הממלכתי או הביטוח הלאומי הם שירותי צדקה, וקשה מאוד לאמוד את הסך המדויק.

גם חלק ממס הכנסה הולך לצרכי רווחה. הן צרכי רווחה ישירים, כמו תקציב משרד הרווחה, והן תקציבים במסגרת משרדים אחרים. שוב קשה מאוד לאמוד את הסך המדויק.

יישום למעשה

ככלל, 'מרחב התמרון' בסוגיית מעשר הכספים רחב מאוד. הרב דרור פיקסלר (מעשר כספים – שיעורו ושיטת חישובו, תחומין ל) עושה תחשיב, שמשפחה שמכניסה 20,000 ₪ ברוטו, תצטרך לשלם כ-400 ₪ למעשר כספים. התחשיב שלו מבוסס על הורדת מיסים, הוצאות הבסיס למשפחה (כדעת הבית יוסף) וחלקים ממה שנשאר שמופרשים לטובת הילדים. יש לדעתי כמה בעיות באופן בו הוא מחשב את הסכום שנשאר בסוף לתת לצדקה, אבל ברור שמי שמחשב את מעשר הכספים שלו על סמך הוצאות בני ביתו הסבירות, וכשמחשבים חלק מהמיסים כצרכי צדקה, נשאר עם סכום כסף קטן מאוד שהוא צריך לשלם בפועל.

ואכן, עבור מי שמרגיש שהוצאות מרובות לצרכי צדקה יקשו על התפקוד המשפחתי השוטף שלו, בהחלט ניתן לסמוך על הרבה מהדעות שהזכרנו כאן. לא מדובר בדעות נידחות בהלכה, אלא בדעות של פוסקים מרכזיים. ובפרט, שהרי מעשר כספים הוא לא חיוב, אלא מנהג, של מי שרוצה לנהוג כך.

ועם זאת, לאחר שעשיתי סקר קצר, נראה שהיום חלק גדול מהציבור נותן לצדקה עשירית מהנטו שלהם, ואף סכום גדול יותר. מבין 90 העונים על הסקר, יותר ממחצית הפרישו סכום כזה. כפי הנראה, זה מראה שהמצב שונה היום ממה שהיה בימי החוות יאיר, שמעיד שרק מיעוט של אנשים נותנים מעשר. בוודאי לפי צורת החישוב של עשירית מהנטו.

הסיבה לכך, לדעתי, היא שפשוט היום מצבנו הכלכלי טוב יותר. ויותר ויותר אנשים יכולים להרשות לעצמם להפריש מעשר כספים לפי החישוב המחמיר, של עשירית מהנטו.

לכך כשאנו באים לחשב מהי 'מידה בינונית', שהרמב"ם הגדיר כמעשר כספים, אני חושב שאפשר להציב רף גבוה יותר. הרף של עשירית מהנטו. מעבר לכך, נראה לי שלא סביר להניח שעשירית מהרווח הוא מידה בינונית גם עבור אדם בינוני, וגם עבור עשיר מופלג. אפילו אם נאמר שמנכים את צרכי בני הבית הבסיסיים, כך שיוצא שלעני יש פחות רווח שנשאר בסוף מאשר לעשיר, בסופו של דבר, יוצא שהעשיר לא נותן הרבה יותר צדקה מהעני.

לכן למעשה, אני חושב, שמשפחה עם הכנסות ממוצעות והוצאות ממוצעות (בלי מספר ילדים גדול במיוחד, או בני משפחה שצריכים טיפולים רפואיים חריגים וכדומה), מן הראוי לה שתשאף להפריש לצדקה, עשירית מהנטו של ההכנסות. שוב, לא בתורת חיוב, אלא בתור הערכה של 'מידה בינונית'.

ואם מדובר במשפחה שרואה בעצמה משפחה שהכנסותיה גדולות מהממוצע, בלי הוצאות גדולות במקביל, אפשר גם להשתדל יותר מאשר עשירית מהנטו, תוך הקפדה על זהירות. ומצד שני, יש לציין, שמשפחה שיודעת שאינה גומרת את החודש, בלי להוציא הוצאות חריגות, צריכה לבדוק את עצמה היטב, ובכל מקרה, בלי בדיקה רצינית, אין להפריש מעשר כספים, אלא רק לתת צדקה בצמצום ובהירות.

